

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه باقرالعلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ

عنوان:

اندیشه تاریخی علامه محمد حسین طباطبایی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محسن الویری

استاد مشاور:

آقای دکتر سید حسین فلاح زاده

دانشجو:

حسن احمدیان دلاویز

اللّٰهُمَّ احْمَدُكَ

تحمیدیه

در این بخش کلامی زیباتر از حدیث شریف من لم یشکر المخلوق الخالق به تصورم نمی آید، پس از حمد و ثنای پروردگار که توفیق انجام این مهم را عنایت نمود بر خود لازم میدانم از تمام عزیزانی که در ارتباط با تدوین رساله حاضر مرا یاری نمودند صمیمانه قدردانی نمایم از مسئولین محترم دانشگاه باقرالعلوم و مسئولین کتابخانه دانشگاه و کتابخانه تخصصی تاریخ، و همچنین از استاد محترم راهنما حجت الاسلام دکتر محسن الویری که با راهنماییهای دقیق و کامل خود، حقیر را مورد لطف و عنایت خویش قرار دادند و جا دارد از زحمات استاد محترم مشاور آقای دکتر سید حسین فلاح زاده و راهنماییهای مفید دکتر جواد سلیمانی قدردان باشم.

و از والدین عزیزم که مرا در انتخاب مسیر درست و روشن هدایت نمودند سپاسگزارم.

و همین طور از همسر مهربانم که با همراهی و همکاری و صبوری خود باعث دلگرمی اینجانب در تدوین اثر حاضر بودند تقدیر و تشکر میکنم.

تقدیمیه

این اثر ناچیز را تقدیم می‌کنم به روح بلند و ملکوتی عارف بالله و مفسر بزرگ حضرت علامه محمد حسین طباطبایی که با تلاش و کوشش خستگی ناپذیر خود آثار ارزشمند و گرانبهای زیادی از خود به یادگار گذاشت.

چکیده

عنوان رساله حاضر اندیشه تاریخی علامه محمد حسین طباطبایی است، ایشان در تفسیر شریف المیزان از منابع متعدد و تاریخی در بخشهای مختلف، استفاده کرده است. مرحوم علامه تاریخ را دارای اهمیت و ضرورت دانسته است گرچه در ضمن توضیحاتی برای تاریخ عوامل فساد نیز قائل شده‌اند.

مباحث مربوط به اهمیت و ضرورت تاریخ در تفسیر شریف المیزان به چهار قسم تقسیم

می‌شود:

- استشهاد به تاریخ برای اثبات ادعای خویش

- استشهاد به تاریخ برای رد نظرات دیگران

- برخی وقایع تاریخی را از مسلمات تاریخی دانستن

- اطلاع از تاریخ برای آگاهی از احوال گذشتگان

علامه (ره) در تفسیر شریف المیزان از منابع متنوعی بهره برده است منابع مورد استفاده علامه

در مطالب تاریخی به چند دسته تقسیم می‌شود:

منابع تفسیری همچون تفسیر قمی، الدر المنثور، عیاشی، مجمع البیان.

منابع روایی از قبیل، اصول کافی، بحار، سنن، ابی داوود، صحیح بخاری.

منابع تاریخی مانند سیره ابن اسحاق، المغازی النبویه زهری، سیره ابن هشام

تراجم عمومی همانند اخبار العلماء باخبار الحکما، الاستیعاب فی معرفه الاصحاب

و منابعی دیگر از قبیل رسایل اخوان الصفا

با ملاحظه و بررسی منابع مورد استفاده ایشان در تفسیر بر معتبر بودن آنها صحه گذاشته می شود ایشان در چگونگی سنجش داده های تاریخی چهار روش مقایسه داده ها و روایات تاریخی، نقد متنی، نقد عقلی و نقد رجالی را در پیش می گیرد و همچنین در شیوه تاریخ نگاری شیوه های مختلف را بکار می بندد که عبارت اند از: نقل روایت به همان شکل که در منابع مورد مراجعه آمده، مباحث تاریخی ارائه شده بدون ذکر سند، اخذ مشترکات، به شهادت گرفتن آگاهی مخاطب، بیان آیات عهدین برای مقایسه آنها با آیات قرآن یا رد کردن آنها ...

همین طور به سنن الهی، تاریخی بصورت مفصل تری اشاره نموده و با بیان تعداد زیادی از آنها، پاسخ بسیاری از سؤالات و شبهات در این زمینه را ارائه داده است که در این بین، سنتهای زیادی را مانند استدراج، ابتلاء و امتحان، سنت هدایت، حق و باطل، سنت تغییر، اوضاع اقوام، سنت الهی درباره افراد متقی و اسباب و مسببات و ... مورد بررسی قرار می دهد.

ایشان برای سنن الهی، سه ویژگی در نظر می گیرد: 1. عدم اختصاص به گروه خاص 2. جاری بودن سنت براساس علم 3. عدم تغییر و تحول پذیری.

ایشان با توجه به برخی آیات برای تاریخ، غایت و حیات قائل است و پایان حیات بشری را مصادف با ظهور حضرت مهدی و تشکیل یک جامعه ایده آل و آرمان گرا می داند و معتقد است یگانه دین و آیینی که بر گیتی سایه می افکند اسلام خواهد بود.

فهرست مطالب

1	کلیات تحقیق .....
5	پیش گفتار: .....
6	معنای تاریخ .....
6	1-1 معنای لغوی تاریخ .....
7	1-2 معنای اصطلاحی تاریخ .....
7	1-3 اهمیت و فوائد علم تاریخ .....
8	1-4 تعریف، اقسام و فواید تاریخ از نظر علامه طباطبائی .....
9	1-5 فواید تاریخ .....
9	1-6 عوامل فساد تاریخ (عواملی که باعث انحراف تاریخ از صحت و صدق میشود) .....
11	1-7 هدف از ذکر تاریخ در قرآن .....
11	1-8 اهمیت و ضرورت تاریخ از منظر مرحوم علامه .....
15	جمع بندی .....

بخش اول: تاریخ به مثابه گزارش رویداد

فصل اول: گونه های مختلف منابع

19	فلسفه علم تاریخ
20	مباحث عمومی .....
20	مباحث معرفت شناختی: .....
21	مباحث روش شناختی .....
22	انواع تفاسیر از نظر منبع شناسی .....
24	منابع غیر تفسیری المیزان .....
28	نویسندگان سیره سه دسته هستند: .....
28	منابع علامه در گزارش های تاریخی .....
29	مهمترین منابع تاریخی علامه .....
44	جمع بندی .....

فصل دوم: سنجش داده های تاریخی

46	.....مقدمه
46	.....انواع نقد
49	.....سنجش داده های تاریخی از منظر علامه طباطبایی
61	.....جمع بندی

فصل سوم: روش تاریخ نگاری علامه طباطبایی

64	.....مقدمه
64	.....روش های تاریخ نگاری
66	.....روش تاریخ نگاری علامه طباطبایی
66	.....نقل روایت به همان شکل که در منبع مورد مراجعه آمده
68	.....مقایسه آیات تاریخی قران با عهدین یا رد آنها
71	.....تاکید بوجود روایات دیگر در مضمون روایت ذکر شده
72	.....مباحث تاریخی ارائه شده بدون ذکر سند
74	.....اخذ مشترکات
77	.....جایگاه علم الهی در تاریخ نگاری علامه
79	.....عدم اظهار نظر درباره برخی روایات و گزاره های تاریخی یا رد آنها
81	.....به شهادت گرفتن آگاهی مخاطب

بخش دوم: تاریخ به مثابه سرگذشت کلی بشر

فصل اول: سنت های الهی - تاریخی

85	.....فلسفه نظری تاریخ
87	.....ویژگی های فلسفه تاریخ
88	.....معنای لغوی و اصطلاحی سنت
88	.....1-1. معنای لغوی سنت
88	.....1-2. معانی اصطلاحی سنت
89	.....1-3. تعریف سنت های الهی
89	.....1-4. ویژگی های سنت تاریخ

92	1-6. ویژگی های سنت الهی از نظر مرحوم علامه.....
93	1-7. سنت استدراج.....
95	1-8. سنت ابتلاء یا امتحان.....
98	1-9. سنت هدایت.....
101	1-10. سنت الهی درباره مصلحین.....
103	1-11. سنت الهی درباره حق و باطل.....
104	1-12. سنت الهی در نصرت انبیاء و مؤمنین.....
104	1-13. سنت الهی درباره تغییر اوضاع اقوام.....
106	1-14. سنت الهی درباره افراد متقی.....
107	1-15. سعادت مندی لبیک گویان به دعوت حق و عذاب کافران این دعوت.....
107	1-16. سنت الهی در اسباب و مسیبات.....
108	نتیجه گیری:

فصل دوم: غایت تاریخ و حیات تاریخ

110	غایت تاریخ.....
110	مقدمه.....
110	تعریف پایان تاریخ.....
111	غایت تاریخ در نگاه شهید مطهری:.....
113	دیدگاه برخی از دانشمندان:.....
114	غایت تاریخ از نظر توین بی.....
118	دیدگاه فوکویاما.....
118	غایت تاریخ از نگاه علامه طباطبایی (ره).....
119	ذکر نمونه هایی از میزان.....
124	حیات تاریخ.....
132	جمع بندی.....
133	جمع بندی نهایی از کل تحقیق.....
135	فهرست منابع.....

کلیات تحقیق

بیان مسأله

عنوان این پایان نامه «اندیشه تاریخی علامه محمد حسین طباطبایی با تاکید بر تفسیر المیزان» است، کشف و آشکار کردن اندیشه تاریخی کسانی که در وادی تاریخ تامل و تعمق و قلم فرسایی می کنند به تعبیری اندیشه تاریخی یک مورخ کار دشواری نخواهد بود اما ظاهر ساختن اندیشه تاریخی شخص غیر مورخ، هم کار راحتی نیست و هم از اهمیت بسزایی برخوردار است بحث ما درباره یک فلیسوف و مفسر زبردست و شهیر است که می خواهیم دریابیم ایشان به تاریخ از چه دید و زاویه ای می نگریستند و چه مواردی برای ایشان دارای اهمیت و الویت بوده است اساس تحقیق کتاب تفسیر المیزان است که مباحث مطرح شده تاریخی را گرد آوری کرده و در قالبهای منظم یعنی در بحث قانونمندی و سنتهای تاریخی و چگونگی برخورد علامه با روایات تاریخی، ارائه می نمائیم، این اثر در قالب پنج فصل و در دو بخش تنظیم و ارائه می گردد فصل اول کلیات تحقیق و مفهوم شناسی است و بخش اول که با عنوان تاریخ به مثابه رویداد مشخص شده دربرگیرنده سه فصل خواهد بود و بخش دوم که عنوانش تاریخ به مثابه سرگذشت کلی بشر است در دو فصل سنتها و غایت تاریخ (زنده بودن تاریخ) ارائه می گردد بطور خلاصه ما در این پژوهش برآینم تا با تاکید و بر اساس تفسیر وزین المیزان اندیشه تاریخی علامه طباطبایی(ره) را روشن سازیم و بینیم که نوع نگرش ایشان به تاریخ و مباحث تاریخی چگونه است.

اهمیت و فایده آن (ذکر فواید علمی یا کاربردی)

1. مورد اولی که می توان به آن اشاره کرد همان علاقه و انگیزه فردی و

شخصی محقق در رابطه با موضوع مذکور است.

2. مورد دیگر فایده درون علمی تاریخ است که همان پر کردن یک خلاء و گشودن یک باب برای تحقیق دیگران است چرا که با توجه به جستجویی که انجام گردید هیچ نوع اثری در این باره پیدا نشده لذا با کمک و راهنمایی های استاد محترم جناب آقای دکتر الویری، این موضوع را انتخاب کردم چرا که ضرورت وجود آن اساس می شود.

3. موضوع فوق الذکر چون از جهتی قرآنی نیز محسوب می شود لذا برای فن علوم قرآن و دانش پژوهان این رشته نیز مفید خواهد بود.

سابقه تحقیق:

درباره موضوع این پایان نامه تا جایی که با توجه به جستجو و تفحص صورت گرفته، هیچ نوع اثری اعم از کتاب، پایان نامه و مقاله یافت نشد. اما درباره اندیشه و روش تاریخی و تاریخ نگاری مورخان آثار زیادی در دسترس است از جمله اندیشه و روش تاریخ نگاری شیخ مفید(ره)، زندگی و روش تاریخ نگاری شهاب الدین حافظ ابرو، خانم زهرا کشاورز قاسمی، روش شناسی تاریخی - تحلیلی ابن خلدون از آقای اصغر منتظر القائم، روش تاریخ نگاری در مجمل التواریخ و القصص از آقای رسول جعفریان. درباره خود مرحوم علامه و آثار ایشان نیز کتابها و مقالاتی تالیف شده است از جمله شناخت نامه علامه طباطبایی و یادنامه طباطبایی که توسط ستاد بزرگداشت علامه طباطبایی منتشر شده است.

بطور قطع و یقین راه و روشی که ما برای کار پایان نامه در نظر گرفته ایم متفاوت از روشها مسیرهای فوق الذکر خواهد بود چون شخصیت مورد بحث ما یک مورخ نیست بلکه یک مفسر و فیلسوف است.

اهداف تحقیق:

1. در ابتدا باید به انگیزه شخصی و علاقه فردی این جانبیت به این موضوع اشاره کرد که با توجه به قرآنی - تاریخی بودن آن محقق همواره تا پایان کار با قرآن و مباحث تاریخی کلام خدا سروکار خواهد داشت.
2. بحث اندیشه تاریخی شخصیت‌های غیر مورخ تاکنون مورد غفلت نویسندگان بویژه نویسندگان مباحث تاریخی ماند، لذا در این وادی ضرورت و خلای مشاهده می‌شود که با ورود به این بحث امید است بایی گشوده شود برای دیگران که آثاری مشابه درباره دیگر عالمان و دانشمندان به منصفه ظهور برساند.
3. با توجه به قرآنی بودن موضوع و ارتباط آن با تاریخ برای علم قرآن نیز مفید خواهد بود چرا که آیات تاریخی و مباحث و اندیشه تاریخی یک مفسیر مشخص می شود.

سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق

سؤال اصلی:

بر اساس تفسیر المیزان اندیشه تاریخی علامه طباطبایی (ره) از چه چیزهای شکل می گیرد؟

سوالات فرعی:

1. معنای تاریخ در نظر علامه چیست و جایگاه و اهمیت 1410ان با توجه به تفسیر المیزان کدام است؟
2. گونه‌های مختلف منابع تاریخی مورد استفاده در تفسیر المیزان چیست؟

3. علامه طباطبایی نسبت به سنجش داده‌های تاریخی از چه روشی بهره می

برد؟

4. روش تاریخ‌نگاری در تفسیر المیزان به چه نحو است؟

5. سنت‌های الهی موجود در تفسیر المیزان چه مواردی 05465 هستند؟

6. غایت تاریخ و زنده بودن تاریخ بر اساس تفسیر المیزان چگونه بررسی و

اثبات می‌رسد؟

چار چوب نظری تحقیق:

پایان نامه بر اساس سؤالات (اصلی و فرعی) تنظیم می‌گردد

مفاهیم اصلی و بنیادی کار و ساختار بحث را از مباحث مندرج در کتابهای مربوط به فلسفه علم

تاریخ الهام گرفتیم.

فرضیه تحقیق:

با توجه به اکتشافی بودن و نظر استاد محترم راهنما تدوین فرضیه لازم نیست و رساله بر اساس

پرسشهای تحقیق هدایت خواهد شد.

پیش فرض‌های تحقیق:

1. این که در قرآن آیات تاریخی وجود دارد.

2. علامه طباطبایی (ره) به تناسب در مورد آیات تاریخی، بحثهای تاریخی را

مطرح کرده‌اند.

پیش گفتار:

تعریف، اقسام، اهمیت و فواید تاریخ از نگاه

علامه طباطبایی

معنای تاریخ

درباره معنای اصطلاحی تاریخ تعاریف مختلف و گوناگونی ارائه شده است چرا که هر کس با دید خاصی به آن نگریسته و در تعریف آن یک یا چند مسله را مورد لحاظ قرار داده است بطور مثال برخی زمان را ملاک قرار داده‌اند برخی دیگر حوادث و وقایع مهم را مدنظر داشته‌اند و گروهی چیزهای دیگر را، که در ذیل به تعدادی از این تعریف‌ها اشاره می‌کنیم.

در ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی و همچنین فایده تاریخ را از نظر مورخان بیان می‌کنیم و سپس دیدگاه علامه را در این خصوص ذکر می‌نمائیم.

معنای لغوی تاریخ

در تعریف لغوی تاریخ بزرگان و مورخان نظرات مختلفی را بیان کرده‌اند که این معانی را می‌توان در اعلام وقت یا بازشناساندن زمان کاری نسبت به مبدئی که گویای حادثه‌ای بزرگ است یا دوره‌ای معلوم میان زمان حدوث دو واقعه^۱ و یا غایت و نهایت چیزی و وقت انجام دادن کاری و یا تأخیر خلاصه کرد.

---

1 - سید صادق سجادی و هادی عالم‌زاده، تاریخ‌نگاری در اسلام، یک جلد، چاپ نهم، انتشارات سمت، تهران، 1386، ص 8-7 به نقل از کافیچی، المختصه فی علم التاریخ، ص 326.

معنای اصطلاحی تاریخ

در معنای اصطلاحی آن گفته‌اند: تاریخ یعنی «معلوم کردن احوال انبیاء و امامان و فرمانروایان و وزرا و خلفا ... و حوادث بزرگ مانند جنگها و فتوحات بر حسب زمان»؛ به همین جهت کتاب‌هایی که مشتمل بر این حوادث و احوال همراه با تعیین زمان آنها بوده «تاریخ» نام گرفت.^۱

برخی دیگر تاریخ را اینگونه تعریف کرده‌اند: «علم تاریخ معرفت احوال بشری است که شهرها و رسوم و عادات و صنایع بشری و انساب و در گذشتگان را در بر می گیرد».^۲

ابن خلدون نیز در تعریف آن می‌گوید: «بدان که فن تاریخ را روشی است که هر کسی بدان دست نیابد، و آن را سودهای فراوان و هدفی شریف است، چه این فن ما را به سرگذشتها و خوبیهای ملت‌ها و سیرتهای پیامبران و دولت‌ها و سیاست‌های پادشاهان گذشته آگاه می‌کند».^۳

تعاریف دیگری از صاحب نظران در این فن ارائه شده است که ما به ذکر همین مقدار اکتفا می‌کنیم. تاریخ مانند برخی دیگر از واژگانی است که در معنای آن اتفاق نظری وجود ندارد که هر اندیشمندی با توجه به ملاکها و سلیقه‌ی از تاریخ تعریفی ارائه می‌کند.

اهمیت و فوائد علم تاریخ

در این بحث نیز آراء و نظرات تعدادی از دانشمندان و بزرگان این فن را بیان می‌کنیم:

طبری معتقد است تاریخ در خدمت تبیین اراده خدا در ظهور و سقوط امتهای و دولت‌ها است. مسعودی تاریخ را بستر و مجرای همه دانش‌ها و شناخت بشری می‌دانست که اگر به آن پرداخته نشود اول و آخر علم ضایع می‌گردد؛ زیرا همه دانش‌ها از اخبار بیرون می‌آید.^۴

1 - همان /

2 - صادق آینه‌وند، علم تاریخ در اسلام، یک جلد، چاپ اول، وزارت ارشاد اسلامی، تهران، 1364، ص 34.

3 - همان کتاب، ص 39 به نقل از مقدمه ابن خلدون، ج 1، ترجمه محمد پروین گنابادی، ص 64.

4 - علی بن الحسین مسعودی، مروج الذهب، ج 2، ص 40.

ابوعلی مسکویه که تاریخ را از دیدگاهی اخلاقی و فلسفی نگریسته و آن را همواره تکرار شدنی دانسته بر آن است که چون حوادث امروز و آینده شبیه حوادثی است که در گذشته به وقوع پیوسته، هدف و فایده تاریخ، عرضه تجربه و عبرت آموزی از آن برای اصلاح امور است مانند اتخاذ سیاست‌های درست، توجه به آبادانی و عمران، توجه به زندگی خلق، اصلاحات نظامی و پیشگیری از حوادث نامیمون.^۱

ابن جوزی دو فایده مهم برای تاریخ برشمرده است: نخست فایده تأدیبی یعنی عبرت آموزی و تحصیل تجربه از احوال پیشینیان تا حسن تدبیر و جزم به بار آورد. دوم: ایشان معتقد است روح آدمی با اطلاع از حوادث شگفت آور و تقلبات ایام و حوادث روزگار، آرامش و آسایش احساس می کند.^۲

ابن خلدون هم یکی از فواید تاریخ را اطلاع از خوبیها و سیرت‌ها و سیاست ملت‌ها و پیامبران و فرمانروایان می داند.^۳

با توجه به این اهداف و فوایدی که ذکر شد می توان این نتیجه را گرفت که مشهورترین هدف و فایده‌ای که مورخان به تبع از آیات قرآنی برای تاریخ برشمرده‌اند همان پند و عبرت از تاریخ است.

تعریف، اقسام و فواید تاریخ از نظر علامه طباطبایی

تعریف لغوی: کلمه تاریخ بر وزن «تعریف» مصدر و به معنای شناختن حوادث و علت و زمان پدید آمدن آن است.^۴

اقسام تاریخ: 1- نقلی 2- زمینی (باستان شناسی)

---

1 - ابوعلی مسکویه، ج 1، ص 2 - 1 .
2 - ابو الفرج عبد الرحمان ابن جوزی، المنتظم، به کوشش محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بی تا، بیروت، 1992م، ج 1، ص 117 .
3 - عبدالرحمان بن محمد ابن خلدون، مقدمه العبر و دیوان المبتداء و الخبر و ...، به کوشش خلیل شحاده، بی تا، بیروت، 1401هـ ص 13 .
4 - محمد حسین طباطبایی، المیزان، محمد باقر موسوی همدانی، 20 جلد، دفتر انتشارات اسلامی، قم، بی تا، ج 2، ص 463 .

تعریف تاریخ نقلی: عبارت است از ضبط حوادث کلی و جزئی و نیز نقل آن و گفتگو پیرامون

آن

تعریف تاریخ زمینی: به معنای باستان‌شناسی و طبقات الارض.^۱

فواید تاریخ

مرحوم علامه معتقد است مردم از قدیم‌ترین عهد وجود خویش به ضبط وقایع و حوادث اهمیت می‌دادند و بعد از ضبط که توسط تعدادی از افراد صورت می‌گرفت مردم آن را دست به دست حفظ می‌کردند، البته ضبط حادثه گاه به شکل سپردن در ذهن بوده و گاه به صورت یادداشت نمودن. ایشان چند مورد از فواید تاریخ را به صورت ذیل برمی‌شمرد:

1- الگوگیری از تاریخ گذشتگان برای تشکیل اجتماع

2- عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان

3- داستان سرائی

4- تفریح و تفرج

5- در مسائل سیاسی، اقتصادی، صنعتی و یا غیر آن مورد استفاده قرار دادن.^۲

عوامل فساد تاریخ (عواملی که باعث انحراف تاریخ از صحت و صدق می‌شود)

ایشان بعد از بیان فوایدی برای تاریخ عوامل فساد آن را نیز مطرح می‌کند؛ عواملی که سبب می‌شود تاریخ از صدق و صحت، انحراف پیدا کند که آنها دو عامل عمده هستند: یکی خود حکومت‌ها بودند که هر چیزی که به نفع آنها بود انرا ترویج می‌کردند و هر چیز که به ضرر آنها

1- همان .

2- همان، ص 464 .

محسوب می شد جلوی اشاعه آنرا می گرفتند. دوم: متهم بودن افراد شنونده یا بیننده حوادث و وقایع

تاریخی به تعصب و احساسات باطنی، که استاد این دو مورد مذکور را این چنین می آورند:

«عامل اول: حکومت های خودکامه ای بوده که به حکم خودکامگی و داشتن قوه و قدرت هر

چیزی که به نفعش تمام می شد، اشاعه می داده است (هر چند دروغ محض می بود) و هر چه را که به

ضررش تمام می شده، با اعمال قدرت جلوی اشاعه آن را می گرفته است، و یا آنرا به صورتی اشاعه

می داد که باز به نفعش تمام شود. علتش هم این است که انسان چه فرد فردش و چه مجتمعی، بر این

فطرت مفسور شده و به هر جور که ممکن باشد منافع را به سوی خود جلب نموده و ضررها را از خود

دفع می کند.

عامل دوم: متهم بودن بینندگان و شنوندگان حوادث و مطالب تاریخی، و نیز آن کسانی که از

ایشان نقل می کنند و یا در کتاب خود می آورند و چون ما می دانیم که این دو طایفه، خالی از

احساسات باطنی و یا تعصب های درونی را دخالت می دهند برای اینکه حاملین اخبار در گذشته، با در

نظر گرفتن اینکه حکومت در اعصار ایشان حکومت دین بوده و قهراً خود آنان متدین به یکی از ادیان

و مذاهب بوده اند و احساسات مذهبی و تعصبات قومی در ایشان شدید بود قهراً اخبار تاریخی آنان از

آن جهت که یک حدی از آن به احکام دین برمی خورده، مشوب با آن احساسات و تعصبات بوده

است.

البته علامه عوامل دیگری را نیز برای بی اعتباری تاریخ بیان می کند که آنها عبارت است از:

یکی نبودن وسائل اخذ خبر و همین طور ابزار ضبط و نقل آن برای دیگران.¹

عوامل مذکور بیشتر ناظر به تاریخ نقلی است، اما به اعتقاد علامه اکثر آنها در تاریخ زمینی

(باستان شناسی) نیز جریان دارد. نکته ای که در اینجا تذکر آن لازم است این که به نظر می رسد این

1 - محمد حسین طباطبایی، همان، ج 2، ص 465.

بیان معتبر نبودن تاریخ در مقایسه با گزاره‌های تاریخی قرآن باشد که در صورت اختلاف ایندو ما به گزاره‌های تاریخی قرآن تمسک کنیم و تاریخ را کنار بگذاریم و الا اگر بین آندو اختلاف و تناقضی نباشد و یا اینکه درباره جریانی فقط در تاریخ روایاتی وجود داشته باشد می توان با وجود شرایطی آنرا پذیرفت که این مطلب را می توان از این کلام علامه اخذ کرد: «بنابراین چنین تاریخی که حال و وضعش را دیدی، نمی تواند با قرآن کریم در داستان‌هایی که نقل می کند مقابله کند؛ برای اینکه قرآن کریم وحی الهی و منزله از خطا و مبرای از دروغ است. پس تاریخ نمی تواند با آن معارضه کند چون تاریخ هیچ پشتوانه‌ای برای ایمنی و خطا ندارد»^۱.

هدف از ذکر تاریخ در قرآن

علامه طباطبایی معتقد است به اینکه اگر چه در قرآن مباحث و مطالب تاریخی فراوانی وجود دارد اما قرآن یک کتاب تاریخ نیست و شاید اهداف و فوایدی که برای تاریخ بیان شد را برای گزاره‌های تاریخی قرآن نتوان برشمرد و به عبارتی قرآن کتاب قصه‌سرایی نیست، بلکه هدف والایی در پس بیان داستان‌های قرآنی است و آن هدایت انسانها است که ایشان در این باره اینگونه می فرماید: «قرآن اصلاً کتاب تاریخ نیست و منظورش از نقل داستان‌های خود قصه‌سرایی مانند کتب تاریخ و بیان تاریخ و سرگذشت نیست، بلکه کلامی است الهی که در قالب وحی ریخته شده و منظور آن هدایت خلق به سوی رضوان خدا و راه‌های سلامت است و به همین جهت است که می‌بینیم هیچ قصه‌ای را با تمام جزئیات آن نقل نکرده و از هر داستان، آن نکات متفرقه که مایه عبرت و تأمل و دقت است و یا آموزنده حکمت و موعظه‌ای است و یا سودی دیگر از این قبیل دارد، نقل می کند.»^۲

1 - همان؛ ص 466.

2 - همان.

اهمیت و ضرورت تاریخ از منظر مرحوم علامه

سخنان و عباراتی که اهمیت و ضرورت تاریخ از آن استفاده می شود در تفسیر شریف المیزان

فراوان است. در یک دسته بندی می توان آنها را به چهار قسم تقسیم نمود:

- استشهاد به تاریخ برای اثبات ادعای خویش
- استشهاد به تاریخ برای رد نظرات دیگران
- برخی وقایع تاریخی را از مسلمات تاریخی دانستن
- اطلاع از تاریخ برای آگاهی از احوال گذشتگان

1. استشهاد به تاریخ برای اثبات ادعای خویش

علامه طباطبایی در توضیحات مربوط به آیات 86 - 68 سوره مبارکه مائده بیان می کند که آیات مذکور هشدار است به یهود و نصارا مبنی بر عدم توانایی اقامه و احیاء کتب خود، که برای این ادعا به تاریخ استشهاد می کند و می نویسد: «به آنان (یهود و نصارا) خبر می دهد که نخواهند توانست تورات و انجیل و سایر کتب آسمانی اش را اقامه و احیا کنند، اتفاقاً تاریخ هم این مطلب را تصدیق کرده و نشان داده که این دو ملت همواره به جرم بریدن رشته ارتباط از خالق دچار تشتت مذاهب و دشمنی بین خودشان بوده اند»¹.

استاد بزرگوار بعد از نقل نکاتی درباره ادب انبیاء بویژه حضرت ابراهیم از قرآن چنین اظهار می دارد: «سیر در تاریخ چند هزار ساله بعد از نوح نیز جمیع آنچه را که قرآن شریف از محامد و فضایل او نقل کرده، تأیید و تصدیق می کند»².

1 - طباطبایی، محمد حسین، المیزان، محمد باقر موسوی، ج 6، ص 96.

2 - همان، ص 385.

و به همین گونه، در موارد دیگری ایشان برای اثبات و تایید دیدگاه خود، نگاهها را بسمت تاریخ حواله کرده و از آن مطالبی را بعنوان شاهد ذکر میکند.

2. استشهاد به تاریخ برای رد نظرات و اقوال دیگران

گرچه موارد این قسم از اقسام چهارگانه مذکور، کمتر از نوع اول است، اما با وجود این نمی-توان به سادگی از کنار آن گذشت. زیر مجموعه این بخش را در دو مورد می توان بیان نمود:

صاحب المیزان ذیل این آیه «إِنَّ مَكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا...»^۱؛ بعد از نقل اقوالی درباره صفت تمکین آنها در زمین، که ایشان آن صفت را اختصاص گروه خاصی مانند مهاجرین می-دانند علامه این نظر را رد کرده و چند دلیل و قرینه می آورد بر اینکه آیه عمومیت دارد و مراد از «مؤمنین»، عموم مؤمنین آن روز، بلکه مسلمین تا روز قیامت است برای اثبات مدعای خود از تاریخ شاهد آورده می فرماید: «در تاریخ اسلام در هیچ عهدی سابقه ندارد که به دست مهاجرین چنین جامعه‌ای تشکیل یافته باشد، به طوری که انصار هیچ دخالتی در آن نداشته باشند»^۲.

مورد دوم اینکه، ایشان روایتی درباره علت نامیده شدن کعبه به بیت عقیق از رسول اکرم (ص) نقل می کند، اما با کمک گرفتن از تاریخ آنرا رد کرده، نمی پذیرد.^۳

در ذیل آیه 152 سوره انعام که آیه به لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ، ختم می شود صاحب تفسیر روح المعانی معتقد است به این که اعراب در زمان جاهلیت حفظ اموال ایتمام، ایفای کیل و وزن و عدالت در گفتار و وفای به عهد انجام می دادند و آنها به انجام این اعمال افتخار می کردند اما مدتی آنرا انجام ندادند و فراموش کردند و آیه در صدد یادآوری اجرای این امور است.^۴ اما علامه این نظر را نمی-

1 - سوره حج (22)، آیه 41.

2 - همان، ج 14، ص 547.

3 - همان، ص 535.

4 - همان کتاب، ج 7، ص 525 به نقل از تفسیر روح المعانی، ج 8، ص 56.

پذیرد و اظهار می دارد که هیچ تاریخی عرب جاهلیت را به حفظ اموال ایتام و ایفای کیل و عدالت در گفتار توصیف نکرده است.

1- 8- 3: برخی وقایع تاریخی را از مسلمات تاریخی دانستن

بطور کلی علامه گاهی از لفظ مسلمات تاریخ استفاده می کند عنوان مذکور را درباره حوادثی بکار می برد که در اصل وقوع آن اختلافی نیست که در ذیل به دو مورد اشاره می شود:

1- مرحوم استاد طباطبایی در توضیحات ابتدائی سوره فیل (قبل از ورود به بررسی آیات) بیان می کند که این سوره اشاره به داستان قومی است که به قصد تخریب کعبه به سمت آن حرکت کردند اما خداوند با فرستادن مرغ ابابیل آنها را از بین برد و این قصه از آیات و معجزات الهی است که کسی نمی تواند آنرا انکار کند برای اینکه تاریخ نویسان آن را مسلم دانسته و شعرای دوران جاهلیت در اشعار خود از آن یاد کرده اند.¹

2- ایشان در ذیل آیه سوم سوره فصلت این ادعا را دارند که دعوت حضرت رسول یک دعوت خاص و جزئی یا قومی و قبیله ای نبوده است، بلکه عمومی و جهانی است که برای اثبات این مسئله که یکی از آنها را اینگونه ترسیم می کنند: «این معنی از مسلمات تاریخ است که یکی از گروندگان به آن جناب سلمان فارسی است که ایرانی بوده، یکی دیگر بلال بوده که اهل حبشه بوده است و یکی صهیب بوده که اهل روم آن روز بوده، و نیز این هم مسلم است که آن جناب یهودیان را هم دعوت می کرده و وقایعی بین آن جناب و یهودیان اتفاق افتاده معروف است. و نیز این مسلم است که آن جناب به پادشاهان ایران، مصر، حبشه و روم نامه نوشته و همه را به اسلام دعوت کرده، همه این شواهد دلالت دارد بر اینکه دعوت آن حضرت جهانی و عمومی بوده است.»²

1- همان، ج 20، ص 620.

2- همان، ج 17، ص 546.

1- 8- 4: اطلاع از تاریخ برای آگاهی از احوال گذشتگان

به اعتقاد ایشان کسی که از تاریخ اطلاع داشته باشد می تواند به شبهاتی که مطرح می شود پاسخ دهد و همین طور مطالعه تاریخ باعث آگاهی از سرگذشت پیشینیان می شود. برای این قسم می توان از کتاب شریف المیزان شاهد آورد:

1- مسأله اول در مورد منع برده داری در غرب است که علامه اعتقادش بر این است که منع برده داری از راه غلبه و قلدری در غرب از حد حرف تجاوز نمی کند که برای اثبات این ادعا می - گوید: «خواننده می تواند این مطلب را با مطالعه و مرور تاریخ و سرگذشت مستعمرات آسیائی و آفریقائی و آمریکائی اروپائیان به دست آورد.»¹

2- درباره نزول مائده آسمانی بر بنی اسرائیل برخی شبهه کرده اند که مائده بر بنی اسرائیل نازل نشده است؛ چرا که اگر نزول یافته بود در کتاب هایشان اثری از آن یافت می شد. علامه معتقد است به اینکه کلید حل اینگونه شبهات، خُبره بودن در تاریخ و اطلاع از آن است و به این صورت پاسخ می - دهد: «اگر کسی خبره در تاریخ مطلع از مسأله شیوع نصرانیت و ظهور انجیل ها باشد به امثال این حرفها اعتنا نمی کند»²

جمع بندی

در ابتدای این فصل معنای لغوی و اصطلاحی تاریخ را بیان کردیم و گفتیم که معنای واحدی که مورد پذیرش همگان باشد نمی توان ارائه نمود چرا که هر کسی با دید و زوایه خاصی به تاریخ نگرسته و همین جهت تعاریف متعددی بوجود آمده است در ادامه تعریف مرحوم علامه درباره

---

1 - همان کتاب، ج 6، ص 509 .

2 - همان، ص 324 .

تاریخ که آنرا به معنای شناخت حوادث و علت و زمان پدید آمدن حوادث می دانست بیان نمودیم. همین طور اقسام دوگانه تاریخ یعنی نقلی و زمینی.

علامه طباطبایی برای عوامل فساد تاریخ به دو عامل اشاره کرد که عبارتند از: حکومت خود کامه و متهم بودن افراد شنونده یا بیننده حوادث و وقایع تاریخی به تعصب و احساسات باطنی.

و در بخش پایانی به اهمیت و ضرورت تاریخ از نگاه ایشان پرداختیم که در مجموع به چهار نکته اشاره شد که عبارت بود از: الف) استشهاد به تاریخ برای اثبات ادعای خویش ب) استشهاد به تاریخ برای رد نظرات و اقوال دیگران

ج) برخی وقایع تاریخی را از مسلمات تاریخ دانستن

د) ملازم بودن آگاهی از احوال گذشتگان با اطلاع از حوادث تاریخی.

